

המילה האחרונה

ניהול אגני, תקציבי עתק ואופטימיות זהירה – מנכ"ל רשויות הניקוז בחזית שיקום הנחלים וניהולם

אייל שני, מנכ"ל רשות ניקוז ונחלים כרמל
אורי רגב, מנכ"ל רשות ניקוז ונחלים קישון
אורן קורין, מנכ"ל רשות ניקוז ונחלים ערבה
ויו"ר פורום רשויות הניקוז

ראיינו: הילה ביניש ושחר בוקמן

**נניח שאתם רוצים לנקות את הראש או צריכים זמן שקט לקבל
החלטה חשובה. אתם נכנסים לרכב השטח הצמוד, ולאן אתם נוסעים
במרחב רשות הניקוז שבניהולכם? במילים אחרות, האם יש לכם
נחל מועדף?**

אורן קורין: הנחל המועדף עליי במרחב הערבה הוא נחל מסור. הוא
קרוב מאוד למושב שגדלתי בו – חצבה. כילד טיילתי שם עם הוריי
ואחיי בטרקטור ועגלה, כי זה היה רכב השטח של פעם. משימת
בר המצווה שלנו הייתה ללכת אליו ברגל במשך יומיים – משימה
מאתגרת שחיברה אותי מאוד למקום. הנחל הוא נחל שיטפוני,
ובקצהו יש מעוק יפהפה עם גבים. כשהיו פחות אנשים בנחל, גילינו

שבמקום יש מגוון ביולוגי עשיר: צבאים, תנים, צבועים, פראים,
ראמים וגם עושר צמחייה החריג לערבה. אין אחד שמגיע לערבה
ואני לא לוקח אותו לבקר בנחל מסור. זה מקום שנותן לי המון
שקט ומשקף את מי שאני.

אייל שני: אני אהיה בנאלי יותר מאורן – נחל תנינים. כמעט כל
רכיבת אופניים שלי מלווה בטבילה בעין אביאל. יש שם מים כל
השנה, ומאז הקורונה יש שם הרבה יותר מבקרים; נדמה שכל מי
שלא יכול לטייל בצפון, מגיע אלינו לנחל תנינים. אנשים באים עם
אבובים לנחל שעומקו 40 סנטימטר.

אורי רגב: גם הבחירה שלי בנאלית, אבל הסיבה היא שחשובה.
המקום שאני הכי נהנה ממנו הוא נחל ציפורי במקטע שבין ראס עלי
לטחנת הנזירים. טיילתי שם עם משפחתי עוד לפני שהחל השיקום.
המצב היה "על הפנים". אי אפשר היה להגיע לטחנה מבלי לספוג ריח
חריף של אגוזים. רכבי שטח נכנסו לתוך הנחל וחירבו אותו לגמרי.
החקלאים לא יכלו לעבד את השטחים, והיו שם מופעי רכבי שטח
מפחידים. אחותי, שהייתה עם הילדים הקטנים שלה, ממש נבהלה.
השינוי שנעשה שם הוא בלתי ייאמן. מי שמגיע כיום לא יכול לדמיין
את המציאות שתיארתי. הפרויקט הלאומי נתן למקום דחיפה אדירה.
הבאנו אותו לרמה של פיתוח וגימור שהיינו רוצים לראות במרחב
נחל ציפורי ואולי גם בנחלים אחרים. אני מאוד נהנה להגיע למקטע
הזה, וליהנות מהתוצאה הטובה של המאמצים שאנחנו עושים.

סיום חינוכי בנחל תנינים | צילום: אורלי מורג

אייל שני, מנכ"ל רשות ניקוז ונחלים כרמל

הפיתוח. הטמעת את התפיסה הזו, תוך ההתאמות הנדרשות, בתוכנית האסטרטגית של נחל הערבה. מטרת התוכנית היא לבחון כיצד ניתן להשתמש במים כמשאב לפיתוח אזורי. בערבה אנחנו בפיגור של 50 שנה אחרי שאר חבלי הארץ, ויש לנו המון לאן להתפתח. אני חושב שמים יהיו המנוע שיחולל את הצמיחה הדמוגרפית בערבה ב־30 השנים הבאות.

מהם האתגרים בשיקום אגני של נחל, האופייניים למרחב רשות הניקוז של כל אחד מהם?

אייל שני: זו שאלה רחבה, שאפשר להקדיש למענה עליה גיליון שלם... האתגר הוא להבין שנחל אינו רק קו ליניארי, אלא הוא התכלית של הכול. הוא אגן, הוא אנשים, הוא מקור מים, הוא חקלאות, והוא פוליטיקה. כדי להבין מה החשיבות של הנחל למרחב נסתכל לדוגמה איך אתה בוחן את מצבה של מערכת אקולוגית. אתה מסתכל על טורף-העל – הנמר. כי כל פגיעה בתחתית שרשרת המזון תגרום לפגיעה למעלה, בנמר. אותו הדבר הנחל והאגן, אבל ההפך: כל פגיעה למעלה – בנייה, כביש, שינוי בטופוגרפיה או סחף קרקע – תבוא לידי ביטוי למטה, בנחל. נחל בריא דורש אגן בריא. האתגר הוא שאין לנו סמכות בשטחים הפתוחים מסביב לנחל. שיווקנו את המודל האגני כל כך טוב, ואמרנו שאנחנו מסתכלים אגנית – לא רק על הנחל עצמו, אלא על כל מה שקורה מסביב – ולכן עכשיו הציבור מצפה מאיתנו לטפל בכל מפגע באגן. אנחנו רותמים שותפים, שכולם שמחים לוותר לך על האחיות, אבל הם לא מוותרים על הסמכויות. זה מה שנקרא "הצלחת יתר".

האזור של רשות ניקוז ונחלים כרמל מאופיין בתושבים מעורבים מאוד. לפני יותר מעשור החליטו שהכניסה הקרקעית של מערכת הגז לישראל תיעשה באזור חוף הכרמל. ההחלטה גררה פעילות מרשימה של אזרחים רבים שהמרחב חשוב להם. דבר נוסף שמאפיין את האזור הוא שהנחלים המרכזיים – תנינים, עדה, ברקן ודליה – הם נחלי איתן שבחלק מהמקטעים שלהם זורמים מים נקיים וצלולים מאוד, וזה גורם לאקטיביסטים להיות היפר-פעילים. מבחינתי, זה מאוד מאתגר וגם מאוד יפה. כשאני בא לשקם נחל, אני לא יכול להסתכל רק על מה שמעניין אותי. אני חייב כל הזמן להסתכל גם על דברים אחרים. למשל, אני נדרש לעסוק בנושא של מרעה ובקר, אף על פי שאין לי יכולת להזיז שטחי רעייה. אבל בלי להתעסק בזה, יהיה לי מאוד קשה לשקם את הנחל.

אורי רגב: האזור שלי מאופיין בריבוי גורמים וגופים שאחראים על השטח. מבחינתי זה אתגר מרכזי, שלא מותיר ברירה, אלא לעבוד בשיתוף פעולה. שיתוף פעולה בין גופים, קהילות ואנשים שפועלים להשיג מטרה משותפת, הוא "אבקת הקסם" של שיקום נחלים. מבחינתי, שיקום נחל הוא גם שיקום של הקהילות שנמצאות סביבו, חיבור שלהן אל הנחל וגם יצירת כלכלה מקומית (שיש שיאמרו שהיא מקיימת) הנשענת על תיירות ועל ביקור בנחל ובסביבתו.

תודה על השיתוף. עשיתם חשק להגיע לשלושת המקומות הללו. אייל ואורן, מה מתוך פרויקט שיקום נחל ציפורי הייתם רוצים לקחת לרשויות שלכם?

אייל שני: קודם כול, הייתי מאוד שמח לקבל אליי את התקציבים של ציפורי... מעבר לזה, ציפורי הוא דוגמה מצוינת שאני לומד ממנה רבות על שיתופי פעולה ועל היכולת להגיע להסדרים ולהסכמות, למשל עם חקלאים ובעלי קרקעות. הלקח המרכזי שלי מהעשייה בנחל ציפורי הוא הצורך להתקדם ביישור קו. אחרי כל צעד קדימה שאני פוסע, אני מסתכל ימינה ושמאלה לוודא שכולם מיושרים איתי, ורק אז אני יכול להמשיך לצעד הבא.

אורן קורין: כשהתחילו את הפרויקט הלאומי בציפורי, לא ידעו מה יהיו האדוות שלו. הוא מחולל שינוי עצום באגן ובארץ כולה. ציפורי הוא עבורי מודל השראה להתייחסות לנחל כאל חוט השדרה מרחב שלם, מקשר בין שותפים, ומחבר בין קהילות. רשות ניקוז צריכה להיות גוף שמוביל את הפיתוח במרחב, ולא גוף שעוקב אחרי

אורן קורין, מנכ"ל רשות ניקוז ונחלים ערבה ויזר פורום רשויות הניקוז

למעיינות ויזר זרימה של מים עיליים. עם קצת רצון והרבה יכולת שלנו, אפשר להביא את הנחל לידי ביטוי הרבה יותר חזק ממה שהוא כיום. אני מסתכל על המודל של העיר פיניקס באריזונה, שהתפתחה סביב אצירת מים בהרים, יצירת זרימת בסיס קבועה כל השנה, יצירת אגמי ענק ופיתוח קהילות סביבם. מים חיים במדבר זו אמירה חזקה לפיתוח האזור.

בואו נדבר על המשאב הכי חסר – כסף. נניח שהוקצו 100 מיליון שקלים לשיקום נחלים, ושואלים לעצתכם איך לחלק אותם. האם תמליצו להשקיע את כל הסכום בפרויקט גדול לשיקום נחל בודד – כפי שבחרה יד הנדיב להשקיע בשיקום נחל ציפורי, או לחלק אותו בין מספר נחלים לטובת פרויקטים קטנים – כפי שהממשלה לרוב נוהגת? אורן קורין: עדיף משהו רציני וגדול על פני פרויקטים מפוזרים. אני אמליץ להשקיע במגה-פרויקט משמעותי לשיקום נחל אחד, ולהביא לו כסף נוסף באמצעות מימון תואם (matching). אחר כך הדרך לתקצוב השיקום של שאר הנחלים תהיה קצרה מאוד. מים הם משאב לפיתוח. מים זה חיים. רואים את זה בפרויקט שיקום נחל באר שבע, ונתחיל לראות את זה עכשיו בציפורי. לדעתי, הפרויקט שאייל שני מוביל בכבארה (שיקום השטח הגדול של ביצות כבארה ההיסטוריות והפיכתו לבית גידול לח המשמש מוקד של טבע ותיירות – ה"ב וש"ב), יהפוך להיות פרויקט דגל של מדינת ישראל. להערכתי ב־20 שנים הקרובות יושקעו בו במצטבר מאות מיליוני שקלים, והוא יניב ערך של מיליארדי שקלים.

אורי רגב: אני אפילו אופטימי יותר. אני נותן לזה עשר שנים. ברגע שיהיה מה שמבטיחים שיהיה – מים, בריכות ושטחים פתוחים

אתגר שני הוא הצורך ליצור מקום לנחל (Room for the river) בתוך מרחב של חלקות פרטיות ומעובדות. אני מקנא באורן ובמרחבים שיש לו בערבה...

אורן קורין: גם אצלנו זו בעיה. החממות נכנסות עמוק לתוך מרחב הנחל.

אורי רגב: אתגר שלישי הוא כמות המים ואיכותם, שזה אתגר עצום בכלל במדינת ישראל, ובוודאי בנחלים המערביים. חלק גדול מהם מתחילים ביהודה ושומרון וסובלים מבעיות שקשה לפתור אותן במסגרת מדינת ישראל לבדה. נחל ציפורי מיוחד בכך שהוא אגן של נחל מערבי שכולו בישראל, ולכן אין לנו תירוצים. אנחנו יכולים לפתור את הבעיות מנוף הגליל ונצרת ועד למוצא הנחל לקישון. אנחנו גאים בכך, שיחד עם יד הנדיב הייתה לנו הזדמנות לקחת נחל, מראשיתו ועד סופו, ולהכין תוכנית שיקום לאגן כולו.

אורן קורין: בשיקום נחלי האכזב בערבה האתגר הוא ליצור ויזואליות לנחל, שייראה כמו "נחל", ושבחלק מהנחלים תהיה זרימת בסיס כל השנה. בגלל שהערבה מנותקת ממערכת המים הארצית, שאיבות לחקלאות גרמו לירידת מי התהום. בתור ילד התרחצתי במעיינות שלאורך "ציר המעיינות", אבל הם התייבשו, והמגוון האקולוגי סביבם נפגע. יש קבוצה גדולה של פעילים שקוראת להשיב את המים למעיינות. בעזרת חוקרים מהמכון לחקר שיטפונות במדבר אנחנו בוחנים כיום דרכים ליצירת בסיס תת־קרקעי לתפיסת מי שיטפונות ולהעשרת מי התהום בטכניקה הנקראת אקווה שעונה (אקווה [אקוויפר] רדודה המופרדת מהאקווה המרכזית בשכבה אטומה – ה"ב וש"ב). זה יאפשר שמירה של המים בקרקע ושיטפון של תמרים. השלב הבא יהיה קידוחים מקומיים שיחזירו את השפיעה

אורי רגב, מנכ"ל רשות ניקוז ונחלים קישון, חותם על אמנת נחל ציפורי

ביחס שלהן לנחלים. זה יוצר אדוות. האקטיביסטים הם שותפים שצריך לרתום כדי לשנות עמדות של מקבלי החלטות. כשמקבלי ההחלטות יהיו איתנו, יחד עם הכסף שאנחנו יודעים להביא, ויחד עם זה שאנחנו יודעים לממן תחזוקה – אז ייווצר השינוי.

אורי רגב: אנחנו נמצאים בשלב הוכחת הצורך. שיקום נחל ציפורי מוכיח שאפשר להפוך נחלים לפארקים איכותיים משמעותיים לציבור ולאקולוגיה, שהארץ הקטנה שלנו מאוד זקוקה להם. לפני עשר שנים לא ידענו את זה, ולכן החשיבה הייתה מקוטעת – שיקום קטע קצר פה, הקמת טיילת קטנה שם. כיום אנחנו נכנסים לתקופה חדשה, של מגה-פרויקטים, ובמונחים הללו 100 מיליון שקלים הם לא הרבה כסף. מהבחינה הזו הכסף של יד הנדיב מבלבל. האפשרות לבצע מגה-פרויקטים קיימת לא רק בגלל שיש כסף מתורמים, אלא מכיוון שלמדינת ישראל יש כסף. המדינה צריכה לתת עדיפות לשיקום מקיף של נחל בפרויקט רחב-היקף ורב השקעה.

ניתן לשקם נחלים ללא תקצוב ייעודי של ניהול ותחזוקה?

אורי רגב: גם בכל הנוגע לניהול ולתחזוקה של נחלים אנחנו צריכים לשנות תפיסה – לא לפעול במקוטע, אלא לפתור "בגדול", על-ידי קישור שלהם למשברים החריפים בתחום הפסולת וניהול השטחים הפתוחים. צריך ליצור מערכת שתומכת ברשויות מקומיות, אולי יחד עם רשויות הניקוז או גופים אחרים, לטובת ניהול השטחים הפתוחים. כשנוכיח צורך, ונראה שאנחנו יכולים להוציא לפועל מגה-פרויקטים, אנחנו נצליח לגייס את הציבור, ואז לממשלה לא תהיה ברירה אלא לתמוך בנושא התחזוקה. כפי שהצורך הציבורי בחופי ים נקיים להתרחץ בהם בקיץ גרם להקמת מנגנונים של משרד הפנים לניקוי שלהם, כך הציבור חייב "לכעוס" כשהנחל מלוכלך, ואז המדינה תיקח אחריות ותקצה תקציבים לתחזוקה ולניקיון. עוד לא הגענו למקום הזה, שבו אנחנו יכולים לומר שאם לא נותנים לנו תקציבים לתחזוקה אנחנו "סוגרים את הנחל".

אורן קורין: יש פתרון מבני לתקציבי ניהול ותחזוקה: מנגנון של אגרה לטובת ניהול השטחים הפתוחים, המוטלת על דירות שעצם בנייתן יוצרת "שטחים סגורים" על חשבון השטחים הפתוחים. המנגנון הזה קיים בצורה זו או אחרת כאגרת ניקוז, אך צריך לשפר ולהגדיל את המכסות בחוק. נוסף על כך, בקרן הניקיון של המשרד להגנת הסביבה שוכבים שני מיליארד שקלים שלא מגיעים לנחלים משיקולים פוליטיים בלבד. זה כסף שצריך להגיע לציבור, והפעילות שלנו היא מתן שירותים לציבור, העונה על ההגדרה של "ניקיון השטחים הפתוחים" כפי שהיא מופיעה במטרות הקרן.

אייל שני: כדי שנוכל להתחיל לנהל שטחים פתוחים, אנחנו צריכים להשפיע על כל השותפים שלנו – מהקרן לשטחים פתוחים ועד למשרדי הממשלה – שחלק משמעותי מהתקצוב צריך ללכת לניהול על מרכיביו: תחזוקה, פיקוח ופינוי הפסולת. ללא תקציבים לניהול אין טעם בדיבורים על איכות מים, על אקולוגיה ועל מעברים לפרוקי

לציבור – זה יתרומם. הרבה יותר מהר ממה שאנחנו מדמיינים.

אייל שני: אני רוצה לתת זווית טיפה אחרת – ולא בגלל שאני לא מסכים...

אורי רגב: תגיד שאתה לא מסכים, כדי שיצא ריאיון מעניין בגיליון... **אייל שני:** לו היו לי 100 מיליון שקלים, הייתי סוגר 50 מיליון בקרן תחזוקה שתיב ריבית שנתית לתחזוקה. כולנו אלופים בלגייס כסף להקמה, אבל המדינה חלשה מאוד בתחזוקה ובניהול, בכל התחומים – של הכבישים, בתי הספר, מבני הציבור ובטח של הנחלים והסביבה. עם 50 המיליון הנוספים הייתי מוביל פרויקט או שניים שעבורם אני יודע לגייס כסף מבחוץ. הייתי משקיע כסף בקהילות, כי אין אקולוגיה בלי אדם. כשאנשים יגיעו לנחל והוא לא יהיה רק בעל ערכיות אקולוגית, אלא יהיו בו מקטעים שאנשים ייהנו בהם, שתהיה בהם אסתטיקה ברמה גבוהה וניקיון, אז הקהילות יתחברו לנחלים וירגישו שזה הנחל שלהן. אגב, סליחה שאני לא מדבר על חינוך סביבתי, אבל משנת 1999 אני בעולמות של איכות הסביבה, ולמרות שהושקעו מיליונים רבים בחינוך, אני לא רואה שינוי בעמדות הציבוריות כלפי איכות סביבה. לעומת זאת, אני רואה שכשיש קהילות שאתה משקיע בהן והן מאמצות נחל, נוצר שינוי אדיר

פעילות קהילתית בנחל | באדיבות יחידת הנחלים בחברה להגנת הטבע

תודה רבה לשלושתכם על שיחה מרתקת ועל השיתוף באתגרים, בתחושות ובדעות. הידיעה שמי שמוביל את העשייה בשטח רואה בנחל חוט ששזור אנשים, קהילות, חקלאות ואקולוגיה, נותנת תקווה שבקרוב נוכל כולנו למצוא פינה של שקט ומים צלולים בנחל הקרוב לביתנו. מעבר לקשיי הניהול והתחזוקה הלא פשוטים שעלו כאן, קשה שלא להתרגש מהמחשבה על כך שאנו נמצאים בפתחו של עידן חדש בתחום שיקום הנחלים בישראל – מעבר משיקום מקומי ומקוטע לראייה אגנית רחבה ולפרויקטים לאומיים רחבי-היקף.

רגלים. אומנם אלה דברים חשובים מאוד, וחשוב לנו מאוד לקדם את התפיסה האגנית ולצקת ערכי טבע ואקולוגיה לתוך עולם התוכן של ניקוז, אבל זה לא עובד כי אנחנו לא מתוקצבים לכך. אני פחות אופטימי מאורי בנושא הזה. **אורי רגב:** אחת ממטרות הפרויקט הלאומי לשיקום נחל ציפורי הייתה להציע מודלים לניהול, שישפיעו כלפי מעלה על קבלת החלטות ועל מדיניות ממשלתית. אני חושב שבזה לא היינו מספיק טובים עד היום, אבל בכלל לא מאוחר. יש עדיין אתגרים מבניים שעומדים בפנינו, וצריך למצוא דרך לטפל בהם. אני נשאר אופטימי – זה אפשרי. אייל, לא יעזור לך – תבוא אליי פעם בכמה ימים ואני אמלא אותך באופטימיות.

על הכריכה האחורית:

הפסיפס הוכן כחלק מפרויקט באגן ציפורי שמטרתו להנכיח את הקשר של קהילות היישובים הסמוכים, אל הנחל עצמו. כל פסיפס מתאר את מקומו של הנחל בתרבות ובמסורת של הקהילה באחד היישובים. הפסיפסים מודבקים בשבילים המחברים את היישובים לנחל. במסגרת פרויקט סיפורי מקום עוצבו פסיפסים על-ידי קהילות בריינה, בראס עלי ובביר אל-מכסור. הפסיפסים הם חלק מהשפה העיצובית האגנית, וכולם בצורת עיגולים בעלי קוטר זהה.

הפסיפס שבתמונה הוא תוצר של תהליך שהתקיים בביר אל-מכסור. הסופר איאד ברגותי מיפה סיפורי מקום המתארים את הקשר של הקהילה אל ואדי אוס-חמיד (נחל רימונים), שהוא יובל של נחל ציפורי, ואל יבאר השבורה: הבאר, שנתנה ליישוב את שמו, הותקנה על פי מעיין שסיפק מים לאנשי היישוב ולנחל. לאחר שנאספו הסיפורים, קבוצת נשים מהיישוב בחרה מוטיבים מתוך הסיפורים, ויחד עם האומנית דליה גרוסמן מהיישוב השכן אלון הגליל, יצרו פסיפס המבוסס על אותם המוטיבים.

הפסיפס מנציח רגעים קטנים של שגרה – באר, סוס ערבי, רעיית צאן, נשים נושאות כדי מים וטקס בדואי להכנת קפה – שהפכו לאבני יסוד בזהות של ביר אל-מכסור ושל שבט ערב אל-חוג'יראת, ומספר את סיפורם דרך הזיכרונות והחוויית של התושבים והתושבות. למשל, המחזה היום-יומי של נשים הנושאות את כדי המים על ראשיהן בדרך מן הבאר השבורה אל הבתים, נחרת בזיכרון הקולקטיבי כסמל של התמדה, אחריות וקשר עמוק למים כמקור לחיים.